

BAITURSYNULY
UNIVERSITY

«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРЛІК
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№ 2
2025

ISSN 2310-3353

2025 ж., сәуір, №2 (78)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Куанышбаев С.Б.*, география ғылымдарының докторы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары: *Жарлыгасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әлімбаев А.Е., философия докторы (PhD), А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан.

Балтабаева А.С., Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Әдістемелік орталығы» КММ, Қостанай қ., Қазақстан.

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрлігінің Мәскеу мемлекеттік Халықаралық қатынастар институты (университеті), Ресей.

Емин Атасой, PhD докторы, Улудаг университеті, Бурса қ., Түркия.

Зоя Микниене, докторы, (PhD) Литва денсаулық туралы ғылым университеті, Каунас қ., Литва Республикасы.

Качеев Д.А., философия ғылымдарының кандидаты, тарих магистрі, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Ксембаева С.К., педагогика ғылымдарының кандидаты, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Лина Анастасова, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Бургас еркін университеті, Бургас қ., Болгария.

Медетов Н.А., физика-математика ғылымдарының докторы, «Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Мишулина О.В., экономика ғылымдарының докторы, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Рахимова Э.Е., «№ 1 мектеп-лицей» КММ мұғалімі, «Үздік педагог-2023 жыл», Қостанай қ., Қазақстан.

Соловьев С.А., биология ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Ресей.

Скороходов Д.М., техника ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМББМ, Ресей.

Скударева Г.Н., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекеттік гуманитарлық-технологиялық университетінің ректоры, Орехово-Зуево қ., Ресей

Сычева И.Н., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМББМ, Ресей.

Ташев А.Н., экология бойынша биология ғылымдарының кандидаты, орман шаруашылығы университеті, София қ., Болгария.

Уразбоев Г.У., физика-математика ғылымдарының докторы, Ургенч мемлекеттік университеті, Өзбекстан.

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.

Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 07.11.2023 ж.

Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47
(Редакциялық-баспа бөлімі)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті

№2 (78), апрель 2025 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы*

Главный редактор: *Куанышбаев С.Б.*, доктор географических наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

Заместитель главного редактора: *Жарлыгасов Ж.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбаев А.Е., доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова, Казахстан.

Балтабаева А.С., директор КГУ «Методический центр» Управления образования Костанайской области, г. Костанай, Казахстан.

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор, Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации, Россия.

Емин Атасой, доктор PhD, Университет Улудаг, г. Бурса, Турция.

Зоя Микниене, доктор (PhD), Литовский университет наук здоровья, г. Каунас, Республика Литва.

Качеев Д.А., кандидат философских наук, магистр истории, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Ксембаева С.К., кандидат педагогических наук, НАО «Торайгыров университет», Казахстан.

Лина Анастасова, доктор социологии, Бургасский свободный университет, г. Бургас, Болгария.

Медетов Н.А., доктор физико-математических наук, НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», Казахстан.

Мишулина О.В., доктор экономических наук, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Рахимова Э.Е., учитель, КГУ «Школа-лицей № 1», «Лучший педагог-2023 года», г. Костанай, Казахстан.

Соловьев С.А., доктор биологических наук, Новосибирский государственный университет экономики и управления, Россия.

Скороходов Д.М., кандидат технических наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Скударева Г.Н., доктор педагогических наук, профессор, ректор Государственного гуманитарно-технологического университета, г. Орехово-Зуево, Россия.

Сычева И.Н., кандидат сельскохозяйственных наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Ташев А.Н., кандидат биологических наук по экологии, Лесотехнический университет, г. София, Болгария.

Уразбоев Г.У., доктор физико-математических наук, Ургенчский государственный университет, Узбекистан.

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством информации Республики Казахстан 17.09.2004 г.
Переучёт периодического печатного издания 07.11.2023 г.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Байтұрсынұлы, 47
(Редакционно-издательский отдел)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

ными и сегодня. Новаторские взгляды ученого в области образования способствовали повышению качества казахских школ, всестороннему развитию поколения. Труды Халела Досмухамедовича внесли большой вклад в становление и развитие национальной системы образования, оказали важное влияние на современную педагогику.

Ключевые слова: педагогика, законность, язык, чистота, обычаи.

ISSOVA, E.A., AMIRGALIYEVA, Y.S.

PEDAGOGICAL VISION OF KHALEL DOSMUKHAMEDOVICH

The pedagogical legacy of Khalel Dosmukhamedovich played a great role in the development of Kazakh education. His conclusions about teaching methods and the education system remain relevant today. The scientist's innovative views in the field of education contributed to improving the quality of Kazakh schools and the comprehensive development of the generation. The works of Khalel Dosmukhamedovich made a great contribution to the formation and development of the national education system, and had a huge impact on modern pedagogy.

Key words: pedagogy, legality, language, purity, customs

Авторлар туралы мәліметтер:

Исова Эльмира Әділханқызы – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теория кафедрасы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы.

Амиргалиева Еркегуль Сапарғалиевна – «6B01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті» оқу бағдарламасының 2 курс студенті, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы.

Исова Эльмира Адильхановна – кандидат филологических наук, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, г. Костанай, Республика Казахстан.

Амиргалиева Еркегуль Сапарғалиевна – студентка 2 курса ОП «6B01701 – Казахский язык и литература», Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, г. Костанай, Республика Казахстан.

Issova Elmira Adilkhanovna – Candidate of Philological Sciences, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Republic of Kazakhstan.

Amirgaliyeva Yerkegul Sapargaliyevna – 2-year student, “6B01701 – Kazakh language and literature” educational program, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 82:81-26; 82:81'38; 801.6; 808

Қожанұлы, М.,

филология ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҒЫ БАР ДА, МҰҚАҒАЛИ ӘЛЕМІ БИІКТЕЙ БЕРЕДІ

Түйін

Мақалада Мұқағали Мақатаевтың кейбір жырларын негізге алып, өзі өмір сүрген ортаның шындығын қаз қалпында суреттеп, ой түйген толғамдарын рухани-танымдық бағытта насихаттау тұрғысынан қарастырылады. Қазақ поэзиясында аңызға айналған Мұқағали әлемі Абай шығармаларымен, ұлы Абайдың «толық адам» өлиемдерімен сабақтасып жатқаны сөз етіледі. Талдауға алынған ақын өлеңдері өзіне дейінгі ақындар мектебінен үлгі алып, қоғамда жетекші рөл атқаратын адам капиталын асқан шеберлікпен, дәлдікпен жеткізуде, бүгінгі еліміздің «рухани жаңғыру», «әділдік,

адал азамат қоғамы» бағдарламасымен үндесуде. Автор ақынның жауһар жырларын «Темірқазық» етіп, Мұқағали әлемін Отан-Ана, туған жер, отаншылдық сезім, адамгершілік, т.б. бағыттағы тақырыптарын саралап, зерделеп, отандық ғылымның дамуын рухани-мәдени танымдық тұрғыда зерттеу арқылы Мұқағалитану ғылымының айқындауына ықпал етеді деп санайды.

***Түйінді сөздер:** Мұқағали өлеңдері, әділ қоғам, адал адам, «толық адам» өлшемдері (ақыл, қайрат, жүрек, еңбек), адамгершілік, отаншылдық сезім, патриотизм.*

1 Кіріспе

Сонау ықылым заманнан бері Қазақ Даласында мекен еткен ақын-жыраулар жырларын былай қойғанда, XV ғасырдан бері күні бүгінге дейін поэзия әлеміне көз салсаң, ақын жүрегінде халқының бүкіл арман-мұраты, қуанышы мен қайғысы, жеңісі мен жеңілісі орын алып, олар халық тағдырын өз тағдырынан биік қоя білгенін көреміз.

Соның жалғасы, солардың бірегейі, бүгінде поэзиясымен қазағымды мойындатқан, Алатаудың ақиық ақыны атанған Мұқағали Мақатаев.

Ақын М. Мақатаев нені жырласа да туған жерді ме, асыл жарды ма, айнымас достықты ма, табиғатты ма – сонау тұңғық тереңнен тартып, философиялық ойға құру, күтпеген тың байламдар жасау – оның шығармашылығына тән бір ерекшелік. Ақынның айтар ойы, сезімі кейіпкер тағдыры емес, өз тағдырымен тікелей астасып жатады. Ол ой маржанын бүкіл әлемнен (Адам-Табиғат-Қоғам), ал поэзиялық бояуларын халықтан (Тіл-Сана-Ұлт) іздейді.

Қазақстанның халық жазушысы, қазақ поэзиясының абыз ақыны атанған Ә. Тәжібаев кезінде В. Белинскийдің поэзия туралы айтқан сыни пікірін Абай поэзиясына да тән десе, кейін осы пікірін қайталап, Мұқағали поэзиясына да ортақ деп, одан әрі: «...Біз осы құдыретті белгілердің бәрі де Мұқағали поэзиясынан да түгел табылады дейміз» (Мақатаев, 1982, 7-б.), – деп жазғандай, ақын талантын бағалап, аялай білген абыз ақынның оған деген шынайы сүйіспеншілігін көреміз.

2 Материалдар және әдістер

Материалдарды зерделеу барысында ақынның «Жылап қайтым, өмірдің базарынан» (Мақатаев, 1994) атты жинағындағы өлеңдері негізге алынды. Ақын шығармаларын талдауда, ең алдымен, халық ауыз әдебиетінің өкілдері мен Абайдың көзқарастары, Қазақстан Республикасының Президенті

Қ.Ж. Тоқаевтың, ғалым Т. Жанұзақовтың пікірлері назарға алып, салыстыру-бақылау, талдау әдістері қолданылды.

3-4 Нәтижелер мен талқылаулар

Мақалада қазақтың ақиық ақыны М. Мақатаевтың өлеңдері танымдық-тілдік бағытында әлі де жан-жақты зерттелмегені назарға алынып, оларды танымдық тұрғыдан қарастырылды. Зерттеуге негіз болған ақынның сондай жинақтарының бірі – «Жылап қайттым, өмірдің базарынан» (Мақатаев, 1994) атты жинағын, аты айтып тұрғандай тебірене, толқи оқу мүмкін емес. Материалды зерделеуде, Жинаққа топтастырылған ақын өлеңдерін бір қарағанда, әрбір өлең жайдан жай жазылмайды, оның тууына белгілі бір себептерге, оқиғаға негізделгенін автор ғана біледі. Сондықтан ақын дүниесіне мән бергенде, осындай ықтималды нәрселер (жағдай, оқиға, не ішкі-сыртқы орта) әсер етуі мүмкін-ау деген болжам тұрғысынан қарап, өз пайымдауымызды білдіреміз. Бұл – заңдылық. Сондай жағдайдың бірі - ақынның кешегі әміршілдік-әкімшілдік әпербақан саясаттың іс-әрекеттерін көзімен көріп, қолымен ұстап, құлағымен есітіп, сол ортада жүрген кезеңін ішкі жан дүниесімен қаз қалпында өрнектей білген, кейбір өлеңдеріне тоқталуды жөн көрдік. Соның бірі – «Біреуге» атты өлеңінің (1958) көтерген мәселесі күні бүгінге дейін өз мәнін жоймағанын көреміз. Өлең екі бөліктен тұрады.

Бірінші бөлікте: «мен – сен – анау (ол)» арқылы біздер үш топтың өкілі болсақ та, бір қоғамда, бір ортада өмір сүрсек те, бірақ іс-әрекетіміз, мінез-құлқымыз, ішкі жан дүниеміз, ортаны танып-білуіміз, ойлауымыз, тіпті, адам болып қалыптасуымыз да әрқилы. Мысалы, «мен – анауға (ол)» қарағанда, «сен – «мықты» болдың. Себебі, бізге (мен-анау) қарағанда, сен мүмкіндікті пайдаланып өстің, жетілдің, қолыңдағы нәрсені масаттандың. Саған айтарымыз: тасыма, мақтанба,- дейміз, тек екеуіміз (сіз-біз) бір ортада жүрсек те, ойымыз, пікіріміз екі түрлі, бір арнаға тоғыспайды. Сен қанша мықты болып, шалқып өмір сүрсең де, күндердің күнінде сол жиған-терген атақ-даңқың, байлығың, өлгенде сені қайта тірілтпейді, – деп, күнделікті есітіп жүрген қарапайым сөздерді поэзия тілімен бейнелеп, философиялық оймен түйіндейді.

Екінші бөлікте: Бірінші бөлікте айтылған жайттарды одан әрі өрбітіп, ақын оған «Сен қандайсың?» деп, сұрақ қоя отырып, тұтастай оның жауабын өзі «сен - мықты» болсаң да, қолыңдағы билік күшіңе сенсең де, бойыңдағы кемшілік қасиеттерің: ауырдың астымен, жеңілдің үстімен өмір сүріп, жылы жүзбен, майда сөйлеп, елді арбап, алдайсың, қусың, жылансың, сөзің пәтуасыз, текке жүрмей, біреуге ор қазасың, өлмейсің, құрымайсың, түбінде сен сорлайсың, оңбайсың, – деп сипаттайды.

Ақынның осы екінші бөлігінен «Сен қандайсың?» арқылы кешегі

Б. Майлиннің Мырқымбай бейнесін көз алдына алып келсе, екіншіден, Абайдың «Бойы бұлған» өлеңінен үлгі алғанын, яғни Мұқағали мен Абай арасындағы байланысты көреміз. Салыстыралық:

Мұқағали (Мақатаев, 1994, 146-б.)	Абай (Абай, 1995, 119-120-б.)
Сен қандайсың?! Сен бе? Сен ... Жыландайсың елге сен, Жүре алмайсың жөнге сен.	Өз ойында Тұл бойында, Еш міні жоқ бендесіп; Сөз қыдыртқан, Жұрт құтыртқан, Антың, арын саудалап.
Сен қандайсың?! Қандайсың? Майлы, майда шаңдайсың, Жұғып кетсең қалмайсың, Алпыс айлалы аңдайсың...	Бойы бұлған, Сөзі жылмаң Кімді көрсем, мен сонан... Су жұғар ма, Сөз ұғар ма Сыпыра жылаң желбуаз?
Сен сондайсың! Сондайсың! Түбінде сен оңбайсың! Сондайсың сен сондайсың!	...Аққа тартқан, Жөнге қайтқан, Ақыл айтқан бенде жоқ. ...Айтты – көндім, Алды – бердім, Енді өкіндім – өзіме өзім.

Ақын санамаланған жаман әдеттен аулақ болуын ұлы Абай айтқан «толық адам» концепциясынан іздесек, Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында: «Біз Абайдың «толық адам» (астын сызған-біз) тұжырымын қайта зерделеуіміз керек. Бұл бағытта ғалымдарымыз тың зерттеулерді қолға алуы қажет. «Толық адам» концепциясы, шындап келгенде, өміріміздің кез келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен отбасы институттарының негізгі тұғырына айналуы керек деп есептеймін» (Тоқаев, 2019, 2-б.),- деп

жазғандай, туған елімізді көркейтуде жырымен үлес қосқан, ақын поэзиясынан да байқау қиын емес.

Ақынның қай шығармасын алып оқысаң да тұлға (адам) толық адам болу үшін «жақсы-жаман», «ақыл-қайрат-жүрек», «еңбек» т.б. іргелі ұғым-түсінігінен (концепті), яғни ұлы Абай тұжырымы толық көрініс тапқан.

Абайша, *бес нәрсеге асық болу* – «жақсы» («жақсылық») ұғым деп, *бес нәрседен қашық болу* – «жаман» («жамандық») ұғым деп қарасақ, «жақсы» («жақсылық») ұғымда: бір-бірін сыйлау, құрметтеу, кішіпейіл болу, ата-ананы сыйлау, тілді құрметтеу, Отанды, туған елді, жерді сүю, достықты қадірлей білу т.б. салт-дәстүр, әдет-ғұрыптармен сабақтасса, ал «жаман» («жамандық») ұғымда: бір-бірін сыйламау, өсек, өтірік, мақтаншақ, жалқаулық, жек көру, қызғаныш, бәсеке т.б. жаман әдеттермен ұласып отырғанын (бұл «жаман» ұғымы тек қазаққа тән емес, кез келген ұлтта да бар, бірақ олар әртүрлі формада кездесуі мүмкін – астың сызған біз) байқаймыз. Олай болса, «жақсы-жаман» ұғымы қай қоғамда болмасын қатар өмір сүрсе де, уақыт талабына сай «жаман» ұғымының өміршең болмағанын өз заманында Абай:

«Жамандықтан жиренсең,
Ашыларсың жылма-жыл (Абай, 1995, 37-б.)

немесе:

«...Кісіге қарап сөз алма» (Абай, 1995, 37-б.), – десе, ал ақын сол жаман қылықтан құтылу үшін, аға буын ағаларына, замандастарымен сырласып, өзі айтқандай,

«...Ғабеке!
Айтсаңдаршы мыналарға,
Мен кімнің қазынасын ұрлап едім?» (Мақатаев, 1994, 206-б.)

немесе:

«...Бірі итеріп кеудемнен, бірі шалып,
Тастағысы келеді күресінге.

Фаризажан, сен оны білесің бе?...» (Мақатаев, 1994, 207-б.), – деуі, қазақ қоғамының осы жаман әдетінен қалай құтылудың жолын іздеп, әбден шаршаса да, әйтеуір бір жақсылықтың болатынын, яғни «Адам болам десеңіз» деп, ұлы Абай ұсынған «толық адам» өлшемдеріне (ақыл, қайрат, жүрек) сеніммен қарайды.

Тоқсан ауыз сөздің түйіні: қоғамда да, өмірде де қолында билігі бар адамның қателіктері мен кемшіліктерін ақынның 1958 жылы жазылған бұл өлеңін («Біреуге») қазіргі тілмен айтқанда, «сыбайластық», «жең ұшынан жалғасқан демеушілік», «жемқорлық», «жалақорлық», әсіресе, Тәуелсіз Қазақстанның 30 жыл ішінде кешегі аттөбеліндей әміршілдік жүйенің соңғы тұяқтары «бозторғай жұмыртқалады деп» ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстап, билік құрған «Назарбаев» дәуірінде кеңінен қанат жайғаны ешкімге жасырын емес. Бұл хақында Мемлекет Басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың 2025 жылғы 3 қаңтардағы «Ана тілі» газетіне берген сұхбатында: «Әрине, Нұрсұлтан Назарбаев ұзақ жыл бойы ел тізгінін ұстаған уақытта кемшіліктер болды» (Тоқаев, 2025), – деп орынды атап көрсеткендей, бүгінде бір кезде ақын армандаған, жақсылықты алдағы күндерден күткен «әділдік, адалдық, адал азамат қазақ қоғамы» араға 65 жылдан кейін үстемдік етуде, қайта жаңғыруда, қайта түлеуде...

Ақын бар болғаны 10 жолы арқылы «Шіркіндер» атты өлеңінде өмірде, кез келген адамның басында болатын, яғни кешегі ағайын-туыс, дос-жаран, бауырдың өзінен теріс айналған жайттарын тізбектеп:

«Шіркіндер,
Жарамады-ау хал сұрауға,
... Иланып мен туралы сыбыстарға,
Шіркіндер, шыныменен суысқан ба?!
Достарға, жолдастарға не жазып ем,
Не жазып ем бауырға, туысқанға?!» (Мақатаев, 1994, 21-б.), – дейді.

Біздіңше, бұны бір кездері өскен ортасына көңілі қалып, өзінің басындағы пұшайман күй кешкен сәттегі, іштей күйзелісінен туған, өмірден түйген ақын шындығының жыр шумақтары деп қараған жөн. Ақын, бұл өлеңін қай жылы жазылғанын көрсетпесе де, мүмкін, осы «Шіркіндер» өлеңіндегі айтар ойын «болдым, қойдым» демей, кейін оның «Біреуге», «Ғабаңа», «Фаризаға» атты өлеңдерінің тууына себепші болды ма екен деп ойлаймыз. Бұл – ақынға тән мінез. Әрине, біздің пайымдауымыз.

Аталған жинақты қайта оқығанымызда, ақынның мына өлеңіне ерекше назар аударған жайымыз бар. Ол – «Өзіммен өзім (Басқаларға қатысы жоқ)» (Мақатаев, 1994, 40-б.).

Біз, осы өлеңнен сырттай кешегі XV-XX ғасырда өмір сүрген Бұқар жырау Қалқаманұлы, Шал ақын (Тілеуке Құлекеұлы), Мәделі Жүсіпқожаұлы, Ақан сері Қорамсаұлы, т.б. қазақ поэзиясы өкілдерінің адам жасына байланысты жырлаған ақындар мектебінің жалғасын көреміз. Өйткені, өлеңді оқыған кез келген адамның «Мен» дегізгерлік қасиеттерін, нақтырақ айтқанда, 20-40 жас аралығындағы жастық шақ пен жігіттік кезеңдегі бейнесін, іс-әрекетін, мінез-құлықтарын, кей сәтте шалыс басып, оны мен солын ажырата, тани алмаған, бір сәт құлдыраған бейнесін көз алдыға алып келеді. Мысалы:

«Өзімнен өзім аса алмай,
Өзімді өзім баса алмай,

Ауыздық салған асаудай,...» (Мақатаев, 1994, 40-б.), – деген жолынан әлі де өзін дұрыс жолға қоя алмаған, ойын әр саққа жүгіртіп, көрген-білгенін, кейде албырт жасқа бой алдыртып алатын жігіттің бейнесін көреміз. Енді бірде, ақын:

«Өзімді өзім танымай,

Өзгеге көңіл жарымай,...» (Мақатаев, 1994, 40-б.), – деп, одан әрі көргенінен өзінше ой түйіп, тәжірибе жинақтап, білсем, үйренсем деген мақсатын айналасындағы қарым-қатынас жасап жүрген ортасы мүмкіндік бермегеніне налиды, күйінеді. Бұл – өзгеге емес, өзіме ғана қатысты десе де, оны әрбір адам осындай сәттерді басынан өткізуі әбден мүмкін. Сонымен, ақын өлеңін сырттай салыстырмалы түрде «АҚЫН/АДАМ – ОРТА – ЕҢБЕК» үш тағандық қарым-қатынас аясында қарап, қоғамда жетекші рөл атқаратын адам капиталын асқан шеберлікпен, дәлдікпен жеткізуде, біздіңше, Ақан сері Қорамсаұлының «Айтамын замандасқа біраз кеңес» атты (Бес ғасыр жырлайды, 1984, 317-321-б) өлеңімен үндесіп жатқандай. Міне, ақын құдыреті «Басқаларға қатысы жоқ» деуі осында. Сондай-ақ, кейде ақын:

«Жамандықпен табысып,

Жабыларменен жарысып,...» (Мақатаев, 1994, 40-б.), – деп, *жабы*¹ сөзі арқылы өзін қарабайыр адамдармен жарысса, енді бірде өзі бағыт-бағдар беріп, жетістігіне қуанып, тәрбиелеген адамына кейін уақыт өте келе, оған тәуелді болғанын да жасырмайды. Мысалы:

«...Өзіммен өскен палуанға,

Өз мойнымды үздіртіп,

Табынтқан мені тағдыр-ай,

Өзгеге көзді сүздіртіп» (Мақатаев, 1994, 40-б.), – деп, өзгені емес өзін кінәлай келіп, бар кемшілікті өзінен іздеуі ақындық мәрттігі деп қараған жөн.

Тілімізде көне замандардан бері дамып, сұрыпталып, толығып сөздік құрамында жасалған сөздер ақын поэзиясында жаңа мәнге ие болу тілдік тұрақты құбылыс екені белгілі. Осы тұрғыдан келгенде, осы өлеңіндегі «Жақсылығыма қорымай», «Өлөпат менің намысым» деген екі жолдағы асты сызылған сөздерге назар аударып, оны ақын қолданып отырғанына мән берелік.

Ақын қолданылған «қорымай» сөзін бір қарағанда, ұйқастық тұрғыдан алған десек те, біздіңше, тілімізде «жақсылыққа жору» тіркесі барын ескеріп, мүмкін, баспадан кеткен қате шығар, дұрысы: «жорымай» – деп те ойлаймыз. Алайда, *қоры* сөзі Сөздікте: «Қоры I. Бір нәрсені басқадан қорғау, қорғаштау, қарауылдау» (Жанұзақов, 2008, 523-б.) мәнінде

¹ Ескерту: Сөздікте (Жанұзақов, 2008, 243-б.): «Жабы сөзі - қазақ жылқысының нашар, қарабайыр тұқымы» мәнінде келетінін ескеріп, ақын өлең контексіне қарай, осы мағынада қолданылуы мүмкін деп ойладық.

келетінін ескерсек, ақын «қорымай» сөзін «жақсылығыма» сөзімен тіркес жасап, «үміттенбеу, талпынбау, жорымау, қорғамау» мәнінде қолданылуы мүмкін-ау деген ойға жетелейді. Қалай десек те, ақын айтпақшы ойының стильдік талабы мен талғамына қарай, етістіктің болымсыздық мәндегі қосымшасы арқылы өлең ұйқасын нәрлендіріп тұр. Ал ақын «Өлөпат» сөзін біздіңше, ауызекі сөйлеу тіліндегі «өлә» (*бұл жерде таңдану*) және «пат» (*бұл жерде ишара сөзі ретінде, патшағар сөзінің түбірі*) сөзінің бірігуінен жаңа сөз жасап, «өлөпат» сөзі мәтінде «өлсемде» сөзінің мағынасында қолданылып тұрған секілді. Әрине, бұл асты сызылған сөздерге қатысты біздің пікіріміз. Сондай-ақ, ақын қолданылған «күресін» (*мағынасы: «бір жерге үйіліп қалған қоқыр-соқыр»*) (Жанұзақов, 2008, 433-б.) сөзі қазіргі тілімізде мүлдем қолданылмайды десек артық айтқандық емес. Сонымен, тіліміздегі сөздік қордағы бар сөздерді ақын өз поэзиясында ұтымды, шебер қолданыла білгенін аңғарамыз. Бір сөзбен айтқанда, ақынның «Өзіммен өзім (Басқаларға қатысы жоқ)» атты өлеңі кешегі халық ауыз әдебиетінің өкілдері адамның жасына қарай әртүрлі кезеңдердегі атқаратын рөлі туралы жырлаған ақындар мектебінен үлгі алып, поэзиясындағы көрінісін, оның өзіне дейінгі ақындар шығармаларымен таныс, сабақтасып жатқанын байқаймыз. Сонымен бірге, ақын өлеңінде тағы бір көтерген мәселесі қоғамнан бөлінбейтін адами құндылықтар арқылы азаматтық қоғамды дамыту, патриотизм рухында тәрбиелеу, қазақ мәдениеті мектебін қалай қалыптастыра алуға болады? деген сауал төңірегінде жауап іздеуге талпынғанын көреміз.

Осы жерде, жазушы Т. Әбдіковтің «Еңбекпен келген даңқ – ақын үшін үлкен бақыт», – дегендей, бірақ нағыз ақын қашан да халқы бақытты болғанда ғана өзін бақыттымын дейтініне сенсек, кешегі қайта оралмас дәуірде оны түсініп тұрып, түсінбесе де, бүгінде поэзиясымен қазағын, оның ішінде ТМД елдері ақындарын да мойындаған Мұқағали аға – бақытты ақын.

Бақытты ақын поэзиясының тағы бір ерекшелігі – қазақ ән әлемінен берік орын алуы. Біздіңше, сазгерлердің оған бірнеше себептері бар: *біріншіден*, ақын поэзиясын шексіз сүюінен, *екіншіден*, өлеңдері өздері-ақ әуенді сұранып тұруынан, *үшіншіден*, ақын поэзиясының халық жырларымен сабақтасып жатқанынан, *төртіншіден*, ақын поэзиясында халықтың елдігі мен ерлігі, қайғы-мұңы мен қуанышын суреттеген өлеңдеріне асқан талғампаздықпен ән шығаруы дәлел.

Соның бірі – «Есіңе, мені алғайсың!» (Наурыз, 1975) атты өлеңіне іштей үңілсек, ақын жылдың төрт мезгіліндегі табиғат құбылыстарын әрбір шумақ жолдарымен мынадай сәттерді көз алдына алып келеді. Бұл – біздің жеке ойымыз, бір сәт, оны бірнеше қырынан қарастырсақ:

- оянған бала махаббаттың сәтсіз аяқталуы;
- арадағы достық қарым-қатынастың шынайы сыйластыққа, достыққа ұласпауы;
- достықтан махаббатқа ұласып, өткенді сағынышпен еске алуы;
- ағайын-туыстың бір-біріне деген махаббат-сағынышын еске алуы;
- ақынның өмірге деген бітпейтін сағынышы, ерте ме, кеш пе дүниеден өтетін сәтімен сырттай қоштасуы.

Бір сөзбен айтқанда, ақын адамның жастық шағында басынан өтетін біз сипаттаған осынау белгіні, болмысты «Адам-Табиғат-Қоғам» ұштағандық жүйемен байланыстырып жырласа, ал сазгер Л. Әбдіхалықова оны ән әуенінде әлдилей білді. Сөйтіп, ақын өлеңі ән әуенімен ұштасып, қазақтың ән әлемінде қалықтап, халық қошаметіне ие болуда. Ақынның ән болып қалықтаған өлең жолдары үзінділеріне назар аударалық.

Көктем:

«Нұр жауып тұрған көктемде,

Гүл тере барсаң бөктерге ...

Есіңе, мені алғайсың!

Жаз:

Тұнжырап тұрған орманға ...
Жоқ деген сөзге алданба,
Есіңе, мені алғайсың!

Күз:

Жапырақ жанып жатқанда ...
Ағаштар мұңға батқанда,
Есіңе, мені алғайсың!

Қыс:

Ақ қырау тұрған ақпанда,
Ағаштар сырға таққанда ...

Есіңе, мені алғайсың!» (Мақатаев, 1994, 210-б.), – деген жолдарды, кейде ағайын-туыс, құрбы-құрдас, достар арасындағы махаббат-сағынышы тұрғысынан қарасақ, онда бірі – ағатуыс, енді бірі – құрбы-құрдас, дос, т.б. шынайы сыйластық арасындағы сонау бір қарым-қатынастағы қуаныш пен мұңайған сәттеріңді көз алдыға алып келсе, кейде ерте ме, кеш пе өмірден өтетін білген ақын жақын адамдарымен сырттай қоштасуы секілді. Ақынның ақындығы басқаша ойлайтындығында десек, осы өлеңін аясында оның өмірге деген құштарлығын, бітпейтін сағыныш сезімін өзімізше ойлап, пікір айтуымыз деп қараған жөн.

Жыр шумақтарынан түйгеніміз: уақыт өте келе, сағынышпен сол бір өткен күндерді еске алуы, қателікті өзінен іздеуі ақын кредосы болса керек.

Ақын Қадыр Мырзәлиевтің «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ – домбыра» атты сөзі бұл күнде афоризмге айналғанын білеміз. Бүгінде қазақ брендісі домбыраның шығу тарихын айтпағанда, ол туралы талай ән-жырлар өмірге келді, қазағы бар да домбыра әлі де жырлана береді.

Зерттеуімізге негіз болып отырған ақиық ақын Мұқағалидің «Дариға, домбырамды берші маған» атты өлеңінен (1975) өзінің мұң-шерін, сырын бүгінгі қазақ брендісі домбырамен сырласу арқылы ішкі сезімімен бізде домбырамен үндесіп, онымен бірге күй кешеміз.

Өлең идеясы «Ақын мен домбыра» арасында өрбиді.

Осы жерде, ақын көпті көрген, ақылгөй адам бейнесінде жанына жары мен баласын алып, домбырасын шертіп, одан әрі «Домбыра сенбісің?!» деп, үн қатып:

«Бабамның көзімісің,
Данамның сөзімісің?
Жаралған сезім үшін

Мазасыз жүрегімнің өзімісің» (Мақатаев, 1994, 157-б.), – деп, айшықты сезімін, жүрегіннің үнін домбырамен түйіндейді. Бұл – өзгеге ұқсамайтын өзі әдилеген ұлы жүректің лүпілі, үні мен ішкі сезімінен ләззат алып, дүйім жұртты селт еткізген ақын дауысы.

Ақын кейде бір сәт домбырасын қолға алмай, өлең жазбай қалған жай-күйін, ішкі сезімін өзін жетімсіреген домбыраның ішегіне теңесе, ал енді домбырамен сырласқанда күй болып шалқып, жаз болып жадырап, ән-жыр болып төгіліп, шабытына шабыт қосылып, арман-мақсат-қуанышының, мұңы мен сырының үні болып, айналып ұшқан аққу-қаздарымен тілдесіп, асқан пафоспен жырлайды.

Біздіңше, осы өлең жолындағы «аққу-қаз» қосарлы сөзді ақын: біріншіден, оны адалдықтың, сұлулықтың символы ретінде; екіншіден, домбыраның үнін бірде – «аққуға», енді бірде – «қазға» теңеу түрінде қолданылуы мүмкін. Иә, солайы солай-ақ болсын. Бірақ та ақын «...Жаныма келші, жарым, келші, балам!» – деген өлең жолымен басталып, «...Айналып ұшсын аққу-қазым менің», – деп аяқталған өлең жолына мән берсек, оның алғашқы тыңдаушысы, сүйенері – сүйген жарын – «аққуға», баласын – «қазға» теңеуі әбден мүмкін-ау деп ойлаймыз. Бұл – ақын қолданған «аққу-қаз» сөзі төңірегіндегі ой-болжамымыз. Ал осы ақын өлеңіне деген халық махаббатын сазгер Т. Рақымов әнімен әдилеп, ел жүрегінде мәңгілік орын алып, шырқалып келеді.

Жоғарыда айтқанымыздай, ақын поэзиясын шексіз сүйген халқының шынайы махаббаты, мысалы, «Наурыз-Думан» өлеңіне әнін жазған Т. Сарыбаев, «Сағыныш бесігі» әні К. Палымбетова, «Мен сені, ұнатамын...» әні М. Жүнісова, «Қариялар, азайып бара жатыр» әні Қ. Құрманәлиев, т.б. өлеңдеріне ән жазған авторларды осылайша тізе беруге болады. Бір сөзбен айтқанда, ақынның ән әлеміндегі өлеңдерін музыкалық тұрғыда зерттеу – өз алдына жеке проблема.

Осы жерде ескеретін нәрсе: мен әнші, не музыка зерттеуші (музыковед) емеспін. Бірақ заман ағымына қарай, ән де құлпырып, түрленіп, орындалып отыратыны заңдылық. Ұлы хакім Абай «Әннің де естісі бар, есері бар», – дегендей, осы салада жүрген әншілер ақын сөзіне жазылған әнді, тіпті, кез келген әнді орындауда түрлі иірім, ырғаққа саламын деп, ақын мен сазгерлердің алғашқы түп нұсқасын бұзбаса екен деген арман-тілек. Бұл – менің әншілерге және оларды өңдеуші мамандарға қояр талабымнан гөрі, оларға ой-түрткі салу үшін айтылған пікір-ұсыныс немесе жәй фәлсапиялық ой-болжамым деп қабылдаған жөн болар.

Бір мақалада аясында Мұқағали ағаның өлеңдерін жан-жақты талдап шығу мүмкін емес, тек Мұқағалитану ілімін зерттеушілерге ой салу.

5 Қорытынды

Зерттеу объектімізге орай, кез келген адамның басында кездесетін өзімізге таныс-ау деген оймен іріктеп алған ақынның кейбір өлеңдеріне тоқталып, оларды бастан кешкендей көз алдымызға елестетіп, хал-қадірімізше оқырман назарына ұсындық.

Қорыта келгенде, «Жылап қайттым, өмірдің базарынан» атты жинағынан талдап-зерттеуге алған ақын өлеңдерінен ой түйгеніміз: олар (әміршілдік-әкімшілдік жүйе) ақынды сол сәтте түсінсе де, түсінгісі келмеді-ау, – деп ойлаймыз. Иә, бұл – өмірде, қоғамдағы кез келген салада, тіпті, отбасында да жиі болатын заңдылық (түсіне отырып, түсінгісі келмейтін). Осы орайда, ақын Т. Молдағалиев: «...Табиғаттың тебіренген, қуанған шағының перзенті ақын десек, сол перзенттің иесі де, іздеушісі де оның халқы. Халқы аманда ақынға өлім жоқ» (Мақатаев, 1991, 14-б.), – дегендей, ақын поэзиясын сүйген халқы бар да, ол – мәңгілік.

Қазағы бар да, Мұқағали әлемі биіктей береді.

Сөз соңында айтарымыз: аңызға айналған Мұқағали жырларын «толық адам» аясында танымдық-тілдік тұрғыдан зерттеу – болашақтың ісі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Абай. Қалың елім қазағым: Шығармалары. – А.: Жалын, 1995. – 384 б.
- 2 Бес ғасыр жырлайды: XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары. Үш томдық / Жауапты шығ.: М. Байділдаев. Т. 2/ Құраст.: М. Байділдаев, М. Мағауин. – А., 1984. – 336 б.
- 3 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/Жалпы ред. басқ. Т. Жанұзақов. – А.: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 4 Мақатаев М. Жылап қайттым, өмірдің базарынан. Жыр кітабы. Құраст.: Л. Әзімжанова. – А.: Жалын, 1994. – 256 б.
- 5 Мақатаев М. Өлеңдер, поэмалар. Т.1. Соғады жүрек / Құраст.: Л. Әзімжанова, С. Дәуітов. – А.: Жазушы, 1982. – 320 б.
- 6 Мақатаев М. Үш томдық шығармалар жинағы.Т.1: Өлеңдер мен поэмалар / Құраст.: Л. Әзімжанова. – А.: Жазушы, 1991. – 368 б.
- 7 Тоқаев Қ.-Ж. Абайдың 175 жылдығы тойланады // <https://almaty.tv/kz/news/kultura-i-shou-biznes/1525-kazakhstan-gotovitsya-otmetit-175-letie-abaya> (қараған күні – 29.10.2019 ж.).
- 8 Тоқаев Қ.-Ж. Мақсатым – экономиканы және егемендікті нығайту // Мемлекет басшысының «Ана тілі» газетіне берген сұхбаты (қараған күні- 03.01.2025ж.).

**КОЖАНУЛЫ, М.
ОБЛИК МИРОВОЗЗРЕНИЯ МИР МУКАГАЛИ**

В статье рассматриваются некоторые поэмы Мукагали Макатаева с точки зрения пропаганды духовно-познавательной направленности, отражающей реалии среды, в которой он жил. В казахской поэзии легендарный мир Мукагали переплетается с произведениями великого Абая, с критериями «полного человека». Стихи поэта следуют примеру предшествовавшей ему школы поэтов, передавая человеческий капитал, играющий ведущую роль в обществе, они созвучны сегодняшней программе «Рухани Жаңғыру», «Общество справедливости, честного гражданина». Автор статьи отмечает такие шедевры поэта, как «Темірқазық», а также путем анализа и изучения мира Мукагали, его творчества на темы Отечества, Родины, чувства патриотизма, нравственности и др. способствует развитию Мукагаливедения и изучению развития отечественной науки в духовно-культурном познавательном контексте.

Ключевые слова: стихи Мукагали, справедливое общество, честный человек, критерии «полного человека» (ум, мощь, сердце, труд), нравственность, патриотизм.

**KOZHANULY, M.
THE CONCEPT OF MUKAGALI'S WORLDVIEW**

The article examines several poems by Mukagali Makatayev from the perspective of promoting spiritual and cognitive values, reflecting the realities of the environment in which he lived. In Kazakh poetry, the legendary world of Mukagali is intertwined with the works of Abai, with the criteria of a «complete man».

The poet's works follow the tradition of the poetic school that preceded him, conveying human capital as a driving force in society. His poetry resonates with today's national programs such as "Rukhani Zhangyru" and "A Society of Justice and Honest Citizens". The author of the article highlights Makatayev's masterpieces, such as "Temirkazyk", and through analysis and exploration of Mukagali's worldview and his works on themes of homeland, patriotism, morality, and more, contributes to the development of "Mukagalistics" and the study of national science in a spiritual, cultural, and cognitive context.

Key words: Mukagali's poems, just society, honest man, criteria of a «complete man» (mind, might, heart, work), morality, patriotism.

Авторлар туралы мәліметтер:

Қожанұлы Манасбай – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы.

Қожанұлы Манасбай – кандидат филологических наук, профессор, Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан.

Kozhanuly Manasbay – Candidate of Philological Sciences, Professor, National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 81'38; 801.6; 808

Қожанұлы, М.,
филология ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ПОЭЗИЯДА ШЕКАРА ЖОҚ...

(Ақын Мұрат Пұшатайұлының өлеңдері хақында)

Түйін

Мақалада Баян-Өлгейдің тумасы, ақын Мұрат Пұшатайұлының кейбір өлеңдерін негізге алып, өзі өмір сүрген ортаның шындығын қаз қалпында суреттеп, ой толғамдарын рухани-танымдық тұрғыда қарасты-

МАЗМҰНЫ

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ

<i>Исова Э.А., Амиргалиева Е.С.</i> Халел Досмұхамедұлының педагогикалық көзқарасы	3
<i>Қожанұлы М.</i> Қазағы бар да, Мұқағали әлемі биіктей береді	9
<i>Қожанұлы М.</i> Поэзияда шекара жоқ	17
<i>Мырзағалиева К.М., Артықбай И.Б.</i> Иmandылық ирімдері.....	26
<i>Сегізбаева К.К., Ильясова А.А.</i> Кейіпкер бейнесін жасаудың лексикалық құралдары прозада А. Куприна.....	32
<i>Толегенова Р.К.</i> Сауле Досжанның «Әйел – тұтқын болғанда» повесіндегі отбасылық қақтығыс	38

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

<i>Алимбаев А.А., Юрк О.С.</i> Еркін алгебралардың автоморфизмі мысалында мәселелік бағдарлық әдісті	43
<i>Бейшов Р.С., Жүнісбеков Н.Е.</i> Қостанай облысындағы медициналық түймедақ (<i>matricaria recutita</i>) өсімдігінен анықталған биологиялық белсенді қосылыстардың медициналық қолдану әлеуетін талдау	48
<i>Брагина Т.М., Забашта М.А., Сатмухамбетова Г.А.</i> Қостанай облысында қан соратын масалардың түрлеріне (<i>diptera: culicidae</i>)	53
<i>Брагина Т.М., Попов А.В.</i> 2024 жылдың жазында Убаған өзені және Тобол өзеніндегі балық аулауын салыстырмалы талдау Тобол-Ешім араласу	59
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Артемчук А.В.</i> Қостанай облысы Сарыкөл ауданының флорасына толықтырулар	65
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Қостанай облысы Қарасу ауданы флорасының тіршілік формаларын талдау.....	70
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Қостанай облысы Қарасу ауданының флорасын зерттеу	76
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Оджухвердиева С.В.</i> Қостанай қаласы және оның төңірлерінің урбанофлорасына экологиялық-ценоздық талдау	83
<i>Тастанов М.Г., Жарлыгасова Э.З.</i> Жазықтықтың ϵ –айналасына түскенге дейін «сфералармен адасу» қадамдарының орташа саны	88
<i>Тастанов М.Г., Нургельдина А.Е.</i> Монте-Карло әдістерінің схемасы.....	94

ИНЖИНИРИНГ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Амантаев М.А., Золотухин Е.А., Славов В., Орлов П.С.</i> Контактілі 3d сканалеу әдісімен жоғары дәлдікті 3d-модельдерді жасау және алынған деректерді кері инжиниринг технологиясында пайдалану перективалары.....	100
<i>Ерсултанова З.С., Жаңабай А.Қ., Ерсултанова З.С.</i> Информатика пәнін оқытуда мобильдік қосымшаны жасау және қолдану	107
<i>Ибрагимова С.В., Баннов И.Г.</i> Қарсылысты пештердің жұмыс режимін симуляциялау үшін бағдарламалық құрамдық кешендерді қолдану.....	115
<i>Колесников С.С.</i> Әтінді және көрініс бағдарламаларды пайдаланатын оқу беру үшін мобильді қосымшаларды әзірлеу үрдісін зерттеу.....	121
<i>Кравченко Р.И., Амантаев, М.А., Останин В.А., Гафурбаев В.Г.</i> Автокөліктердің дизельді қозғалтқышына арналған қуат жүйесінің сенімділігіне жағдайлардың ықпалының заңдылықтарын пайдалану	127
<i>Ребик А.А.</i> Мәтінді және көрініс бағдарламаларды пайдаланатын білім беру үшін мобильді қосымшаларды әзірлеу процесін зерттеу.....	135

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужинова Ж.Е., Раисова Ж.Х. Қазіргі цифрлық шешімдер және олардың білім беру процесін басқаруға әсері 141

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужинова Ж.Е., Раисова Ж.Х. Сандық технологиялар және университет педагогикасы: жаңа мүмкіндіктер мен қиындықтар..... 147

Тастанов М.Ғ., Туктубаева С.А. Сандық дәуірдегі проблемаға бағытталған оқыту: технологиялар, кейстер мен перспективалар 152

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ВЕТЕРИНАРИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ

Бейшов Р.С., Каримова А.К. Микросателитті днк-маркерлердің негізіндегі герефорд тұқымды ірі қара малдың генетикалық полиморфизмі..... 159

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР

Дамбаулова Г.К., Мұхаметқали Р.З., Молдағалиева Н.Д. Тиімділіктің негізгі көрсеткіштері: принциптер, қолдану және болашақ тенденциялар..... 176

Медиева А.Р. Қазақстан және әлемдегі Олимпиадалық қозғалыстың даму тенденциялары мен болашағы 182

Мұқатаева Ж.М., Кушурова А.А. Мазасыздық және оның оқушылардың үлгерімімен байланыс 194

Тастанов М.Ғ., Қурманғалиева А.А. Материалды қабылдауды жақсарту үшін clil-де scaffolding қолдану..... 199

Шагаева Д.С. Қазақстан Республикасында сот төрелігін жүзеге асыру саласындағы заңдылық пен әділдікті қамтамасыз ету мәселері 206

Шагаева Д.С. Судьялардың құқықтық санасы және құқықтық мәдениеті 210

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА 215

СОДЕРЖАНИЕ**ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО**

<i>Исова Э.А., Амиргалиева Е.С.</i> Педагогическое видение Халела Досмухамедовича	3
<i>Кожанулы М.</i> Облик мировоззрения мир Мукагали	9
<i>Кожанулы М.</i> Поэзия не имеет границ... ..	17
<i>Мырзагалиева К.М., Артықбай И.Б.</i> Нравственные наклонности	26
<i>Сегизбаева К.К., Ильясова А.А.</i> Лексические средства создания образа героя в прозе А. Куприна	32
<i>Толегенова Р.К.</i> Семейный конфликт в повести Сауле Досжан «Когда женщина – заложница»	38

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

<i>Алимбаев А.А., Юрк О.С.</i> Применение проблемно-ориентированного метода на примере автоморфизмов свободных алгебр	43
<i>Бейшов Р.С., Жүнісбеков Н.Е.</i> Анализ медицинского потенциала биологически активных соединений, выявленных в лекарственной ромашке (<i>matricaria recutita</i>), произрастающей в Костанайской области	48
<i>Брагина Т.М., Забашта М.А., Сатмухамбетова Г.А.</i> К видовому разнообразию кровососущих комаров (diptera: culicidae) Костанайской области	53
<i>Брагина Т.М., Попов А.В.</i> Сравнительный анализ уловов рыб в реке Убаган и реке Тобол в летний период 2024 года в пределах Тобол-Ишимского междуречья	59
<i>Султангазина Г.Ж., Артемчук А.В.</i> Дополнения к флоре Сарыкольского района Костанайской области	65
<i>Султангазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Анализ жизненных форм растений во флоре Карасуского района Костанайской области	70
<i>Султангазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Исследование флоры Карасуского района Костанайской области	76
<i>Султангазина Г.Ж., Оджахвердиева С.В.</i> Эколого-ценотический анализ урбанofлоры города Костанай и его окрестностей	83
<i>Тастанов М.Г., Жарлыгасова Э.З.</i> Среднее число шагов «блуждания по сферам» до попадания в ϵ —окрестность плоскости	88
<i>Тастанов М.Г., Нургельдина А.Е.</i> Схема методов Монте-Карло	94

ИНЖИНИРИНГ И ТЕХНОЛОГИИ

<i>Амантаев М.А., Золотухин Е.А., Славов В., Орлов П.С.</i> Создание высокоточных 3d-моделей методом контактного 3d-сканирования и перспективы использования полученных данных в технологии реверсивного инжиниринга	100
<i>Ерсултанова З.С., Жаңабай А.Қ., Ерсултанова З.С.</i> Создание и использование мобильных приложений в обучении информатике	107
<i>Ибрагимова С.В., Баннов И.Г.</i> Применение программных комплексов для моделирования режима работы печей сопротивления	115
<i>Колесников С.С.</i> Обучение цифровой грамотности через игру: особенности работы с младшими школьниками	120
<i>Кравченко Р.И., Амантаев, М.А., Останин В.А., Гафурбаев В.Г.</i> Использование закономерностей влияния условий на надежность системы питания автомобилей с дизельным двигателем	127
<i>Ребик А.А.</i> Изучение процесса разработки учебных мобильных приложений с помощью текстового и визуального программирования	135

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужина Ж.Е., Раисова Ж.Х. Современные цифровые решения и их влияние на управление образовательным процессом 141

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужина Ж.Е., Раисова Ж.Х. Цифровые технологии и университетская педагогика: новые возможности и вызовы 147

Тастанов М.Г., Туктубаева С.А. Проблемно-ориентированное обучение в цифровую эпоху: технологии, кейсы и перспективы..... 152

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ, ВЕТЕРИНАРНЫЕ НАУКИ

Бейшов Р.С., Каримова А.К. Генетический полиморфизм герефордского скота на основе микросателлитных днк-маркеров 159

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

Дамбаулова Г.К., Мұхаметқали Р.З., Молдағалиева Н.Д. Ключевые показатели эффективности: принципы, применение и будущие тенденции 176

Медиева А.Р. Казахстан и мир: тенденции развития Олимпиадного движения и его будущее 182

Мұқатаева Ж.М., Кушурова А.А. Тревожность и ее связь с успеваемостью школьников 194

Тастанов М.Ф., Курманғалиева А.А. Использование scaffolding в clil для улучшения восприятия материала..... 199

Шагаева Д.С. Проблемы обеспечения законности и справедливости в сфере осуществления правосудия в Республике Казахстан 206

Шагаева Д.С. Правосознание и правовая культура судей 210

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ..... 218

CONTENT

HUMANITIES AND ARTS

<i>Isova E.A., Amirgalieva E.S.</i> Pedagogical vision of khalel dosmukhamedovich	3
<i>Kozhanuly M.</i> The countenance of the world conception of Mukagali	9
<i>Kozhanuly M.</i> Poetry has no borders... ..	17
<i>Myrzagalieva K.M., Artykbay I.B.</i> Irises of morality	26
<i>Segizbayeva K.K., Ilyasova A.A.</i> Lexical means of creating an image of a hero in the prose of A. Kuprin	32
<i>Tolegenova R.K.</i> Family conflict in Saule Doszhan's novel «When a woman is a hostage»	38

NATURAL SCIENCES

<i>Alimbayev A.A., Yurk O.S.</i> Application of the problem-oriented method on the example of automorphisms of free algebras	43
<i>Beishov R.S., Zhunisbekov N.Y.</i> Analysis of the medical potential of bioactive compounds identified in chamomile (<i>matricaria recutita</i>) growing in the Kostanay region	48
<i>Bragina T. M., Zabashta M.V., Satmukhambetova G.A.</i> About the species diversity of blood-sucking mosquitoes (diptera: culicidae) of the Kostanay region	53
<i>Bragina T. M., Popov A.V.</i> Comparative analysis of fish catches in the Ubagan river and the Tobol river in the summer of 2024 within the Tobol-Ishim interriver area.....	59
<i>Sultangazina G.Zh., Artemchuk A.V.</i> Additions to the Sarykol district flora of the Kostanay region	65
<i>Sultangazina G.Zh., Muratova A.M.</i> Analysis of the life forms of the flora of the Karasu district of the Kostanay region	70
<i>Sultangazina G.Zh., Muratova A.M.</i> Study of the flora of the Karasu district of the Kostanay region	76
<i>Sultangazina G.Zh., Odzhakhverdiyeva S.V.</i> Ecological-coenotic analysis of the urban flora of Kostanay and its outskirts	83
<i>Tastanov M.G., Zharlygassova E.Z.</i> The average number of the "floating random walk" steps before entering the ε - neighborhood of the plane	88
<i>Tastanov M.G., Nurgeldina A.Y.</i> Monte-Carlo methods scheme.....	94

ENGINEERING AND TECHNOLOGY

<i>Amantayev M.A., Zolotukhin YE.A., Slavov V., Orlov P.S.</i> Creation of high-precision 3d models by contact method of 3d-scanning and prospects for using the obtained data in reverse engineering technology	100
<i>Yersultanova Z. S., Zhanabay A.K., Yersultanova Z. S.</i> Creation and use of mobile application in teaching computer science	107
<i>Ibragimova S.V., Bannov I.G.</i> Application of software complexes for modeling of resistance furnace operation mode.....	115
<i>Kolesnikov S.S.</i> Teaching digital literacy through games: features of working with primary school children	120
<i>Kravchenko R.I., Amantaev M.A., Ostanin V.A., Gafurbaev V.G.</i> Application of patterns of environmental conditions' influence on the reliability of the fuel system in diesel engine vehicles.....	127
<i>Rebik A.A.</i> Studying the process of developing educational mobile applications using text and visual programming	135
<i>Saidov A.M., Kalitka D.A., Balguzhinova Zh.E., Raisova Zh.Kh.</i> Modern digital solutions and their impact on educational process management.....	141

<i>Saidov A.M., Kalitka D.A., Balguzhinova Zh.E., Raisova Zh.Kh.</i> Digital technologies and university pedagogy: new opportunities and challenges.....	147
<i>Tastanov M.G., Tuktubayeva S.A.</i> Problem-based learning in the digital era: technologies, cases, and prospects	152
 AGRICULTURAL, VETERINARY SCIENCES	
<i>Beishov R.S., Karimova A.K.</i> Genetic polymorphism of hereford cattle based on microsatellite dna markers	159
 SOCIAL SCIENCES	
<i>Dambaulova G.K., Mukhametkali R.Z., Moldagaliyeva N.D.</i> Key performance indicators: principles, application and future trends	176
<i>Mediyeva A.R.</i> Trends and future of the Olympiad movement in kazakhstan and the world.....	182
<i>Mukatayeva Z.M., Kushurova A.A.</i> Anxiety and its relationship with academic performance in schoolchildren	194
<i>Tastanov M.G., Kurmangaliyeva, A.A.</i> Using scaffolding in clil to improve material comprehension	199
<i>Shagayeva D.S.</i> Problems of ensuring legality and justice in the sphere of administration of justice in the Republic of Kazakhstan.....	206
<i>Shagayeva D.S.</i> Judicial awareness and culture of judges	210
 INFORMATION FOR AUTHORS	221

Редактор, корректор: *А. Симонова*
Корректорлар: *Б. Сыздыкова, Т. Цай*
Компьютерлік беттеу: *С. Красикова, И. Милокумова*

Редактор, корректор: *А. Симонова*
Корректоры: *Б. Сыздыкова, Т. Цай*
Компьютерная верстка: *С. Красикова, И. Милокумова*

Басуға 09.04.2025 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 17,5 б.т.
Тапсырыс № 060

Подписано в печать 09.04.2025 г.
Формат 60x84/8. Объем 17,5 п.л.
Заказ № 060

Ахмете Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университетіндегі
редакциялық-баспа бөлімінде басылған
Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Костанайского регионального университета
имени Ахмет Байтұрсынұлы
г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47